

Rade Šarović
Filozofski fakultet Nikšić
Crna Gora

REVITALIZACIJA SELA I ORIJENTACIJE MLADIH U CRNOJ GORI (empirijsko istraživanje)

RURAL REVITALIZATION AND ORIENTATION
OF YOUNG PEOPLE IN MONTENEGRO (empirical study)

ABSTRACT: If today's modern concept „revitalization of rural areas", we understand seriously from a scientific standpoint, as a set of revivals of spatial, bio vital, cultural and other functions of the village – then it must be emphasized that in such desirable process the human factor, especially the young must play a fundamental role. Young population is emphasized as the main development engine for rebuilding villages, because economic and political changes opened new and different perspective for them, but also exposed them to new and greater risks. Youth in Montenegro (especially those who live in villages), as a dynamic socio-demographic and cultural category, are therefore methodologically most suitable for studying the possible revitalization of a family farm and rural area in general.

Key words: revitalization, rural area, changes, youth, orientation.

APSTRAKT: Ako savremeni pojam današnjice „revitalizacija ruralnog područja“ shvatamo ozbiljno, sa naučnog stanovišta, kao sveukupnost oživljavanja, prostornih, biovitalnih, kulturnih i ostalih funkcija sela – onda moramo naglasiti da u takvom procesu temeljnu ulogu mora dobiti ljudski čimlac, prije svega mladi. Mlada populacija se ističe kao glavni razvojni pokretač obnove sela, jer su im ekonomskim i političkim promjenama otvorene nove i drugačije perspektive, ali su, ujedno izloženi i novim i većim rizicima. Zbog toga su mladi u Crnoj Gori (a posebno oni koji danas žive u selima), kao najdinamičnija sociodemografska i kulturološka kategorija, i metodološki najpodobniji za proučavanje moguće revitalizacije porodičnog gazdinstva i ruralnog područja u cjelini.

Ključne riječi: revitalizacija, seosko područje, promjene, mladi, orijentacija.

Demografski razvoj i orijentacije seoskog stanovništva*

Za ruralne zajednice Crne Gore posljednjih decenija karakterističan je izrazit diskontinuitet u razvoju. I kod nas se, kao i u ekonomski razvijenom dijelu svijeta, pod uticajem industrijalizacije i urbanizacije, odvijao rapidan proces deagrarizacije i deruralizacije, smanjivalo učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu, kao i broj stanovnika koji je ostao da živi na selu. Međutim, kod nas je taj proces išao veoma brzo, znatno brže nego u razvijenijim

* Ovaj rad predstavlja segment naučnoistraživačkog projekta Instituta za sociologiju i psihologiju iz Nikšića, pod rukovodstvom prof. dr Slobodana Vukičevića. Širi rezultati studije će biti objavljeni u izdanju Crnogorske akademije nauka i umjetnosti (CANU) za 2012. godinu pod naslovom: „Društvo, porodica, omladina“.

dijelovima svijeta. Poljoprivredno stanovništvo u ukupnom stanovništvu se, za nekoliko decenija, smanjilo više puta – od oko 75% neposredno poslije Drugog svjetskog rata, do oko 6%, prema najnovijim procjenama u većini crnogorskih opština danas. U kratkom vremenskom periodu (čak ne prirodno kratkom za ovu vrstu društvenih procesa) ogroman broj ljudi je promijenio zanimanje i mjesto življenja. Na selu je, međutim, ostalo da živi znatno više stanovnika u odnosu na one koji se bave poljoprivredom. Po posljednjem Popisu poljoprivrede iz 2010. godine, imamo 48 847 porodičnih poljoprivrednih gazdinstava ali ujedno imamo i 59 360 ha neobrađenoga poljoprivrednog zemljišta, što pokazuje da je i kod nas uveliko došlo do razdvajanja sela i poljoprivrede. Rezultat navedenog stanja, jeste mali i sve manji broj čisto poljoprivrednih gazdinstava na selu. Službeno ih se vodi preko 48000, a realno gledano mi praktično imamo vrlo mali broj „čistih“ seoskih poljoprivrednih gazdinstava. Kriterijumi za njihovo određivanje¹ su blago rečeno podložni raspravi, dok je procentualno većina njih nastanjena u prigradskim naseljima većih gradova (i kao takva se prije mogu svrstati u mješovita domaćinstva nego u poljoprivredna).

Sve to, i mnogo šta drugo u pogledu tehničko-tehnološke i ekonomske (ne)moći seoskih domaćinstava, a time i ruralnih zajednica, ne korespondira sa izuzetno bogatim prirodnim i drugim resursima na našim ruralnim područjima. Najveći dio ovih potencijala je ili neiskorišćen uopšte, ili se koristi neracionalno i krajnje ekstenzivno. Uzrok ovoga pokazatelja je vidna društvena zanemarenost seoskog stanovništva Crne Gore, koja je danas najočitija na primjeru korišćenja fondova i infrastrukture iz domena zajedničke potrošnje, što se manifestuje kroz nedovoljnu obuhvaćenost penzionim fondom, djelimično zdravstveno osiguranje, insuficijentnost mreže zdravstvenih ustanova, škola, kao i ustanova kulturno-rekreativnog karaktera. Pored toga nizak je i stepen komunalne infrastrukture i higijensko-tehničke opremljenosti kuća i stanova, tako da veliki broj sela nema izgrađen vodovod i kanalizaciju.² Na osnovu ovih podataka pouzdano možemo tvrditi da je ekonomska moć ruralnih zajednica kod nas, u najvećem dijelu veoma slaba, te da se posljednjih godina rapidno pogoršava. Seoska domaćinstva i posebno poljoprivredna gazdinstva su nisko produktivna. To možda najbolje ilustruje podatak da jedan poljoprivrednik kod nas, prosječno teško da proizvede za jednog stanovnika Republike, dok je taj odnos u većini zemlja Evropske

¹ Po toj metodologiji porodično poljoprivredno gazdinstvo bi predstavljalo jedinicu koja se popisuje, ako bi u vrijeme popisa koristilo najmanje 1000 m² poljoprivrednog zemljišta ili manje od 1000 m² poljoprivrednog zemljišta, a posjedovala je: 1 kravu i 1 tele ili 1 kravu i jedno june, ili 1 kravu i dva odrasla grla sitne stoke, ili 5 odraslih ovaca ili koza, ili – 3 odrasle svinje, ili – 4 odrasla grla ovaca ili koza ili svinja zajedno, ili – 50 komada odrasle živine, ili – 20 košnica pčela. Izuzetak su činila domaćinstva koja nijesu ispunjavala gore navedene uslove, ako im je poljoprivredna proizvodnja bila jedini izvor prihoda, kao i domaćinstva koja su se bavila samo uzgojem pečurki u specijalizovanim objektima (podrumi, tuneli), (Monstat 2011, 8). Vidi: Zavod Za Statistiku Monstat Prvi Rezultati Popisa Poljoprivrede 2010. Godine Za Porodična Poljoprivredna Gazdinstva <http://www.monstat.org/cg/>

² Vidi šire: Srđan Vukadinović, *Kvalitet života crnogorskog sela na razmeđu milenijuma*, CANU knjiga 66, „Selo u Crnoj Gori“, Podgorica 2004, 116–118

unije, jedan prema šezdeset i pet, a u SAD, prema relativno novim podacima, (časopis „Science“³ za februar 2010. godine), čak jedan na prema sto dvadeset i devet. Ovo je posljedica mnogobrojnih faktora, među kojima je jedan od najznačajnijih *usitnjenost posjeda* u crnogorskom selu, (2,13 ha obradive, korišćene površine po gazdinstvu, u odnosu na preko 15 ha u EU i još znatno više u SAD). Takođe, ekonomska, a posebno agrarna politika je svakako uticala na slabljenje ekonomske moći ovih gazdinstava.

U demografskom pogledu, situacija na ruralnim područjima Crne Gore je još nepovoljnija. Procesi deagrarizacije su se odvijali stihijski i suviše brzo, što je proizvelo mnogobrojne negativne posljedice. Iako relativno učešće poljoprivrednog stanovništva odnosno njihovih gazdinstva u ukupnom stanovništvu i dalje nije malo (blizu 7% naspram brojke u Evropskoj uniji gdje je učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu 5,3%), ono je, svakako, nesrazmjerno stepenu opšte društvene razvijenosti i stepenu razvijenosti poljoprivrede posebno. S druge strane, kvalitativne komponente poljoprivrednog stanovništva nisu nimalo ohrabrujuće. Naime, ovo stanovništvo ubrzano stari i već danas imamo velik procenat tzv. staračkih domaćinstava, kao i onih koja su bez nasljednika. Najveći dio naših sela je već odavno, a posljednjih desetak godina posebno, zahvatila duboka demografska kriza. U preko 80% naših sela evidentirana je opadajuća stopa prirodnog priraštaja, a oko 70% njih je zahvatio proces, manje ili više izrazite, depopulacije. Nijesu rijetka i ona sela koja su bukvalno pred gašenjem, kao i ona koja su nestala sa demografske mape Crne Gore.

Seoska poljoprivredna gazdinstva su pod navedenim okolnostima, u mjeri u kojoj je to bilo moguće, ipak bila proizvodno orijentisana. Ova orijentacija se prije svega odnosila na zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, pa je za većinu naših seljaka ona bila prije svega nužda, nego li opredjeljenje. Međutim, proizvodnja i ulaganje u proizvodnju smatra se opštim načinom ponašanja i života, jer se i u onim slučajevima kada se ostvarivao izvjestan višak proizvodnje (koji je prekoračivao nivo zadovoljenja postojećih potreba i nivo nužan za njenu reprodukciju), po pravilu ponovo vraćao samoj proizvodnji. Osnovni kriterijum *diferencijacije* međutim bila je ekonomska moć gazdinstva uglavnom manifestovana kroz količinu zemlje i broj stoke na gazdinstvu. Promjene koje su se dešavale u potrošnji na samim gazdinstvima bile su i kvalitativno i kvantitativno spore – dijelom zbog proizvodne orijentacije, a dijelom zbog statičnog karaktera seljačkog društva. Selo u Crnoj Gori je u svojoj osnovi izgubilo sve predikate mnogokulturnog heterogenog društva i utopilo se u savremene tokove potkulturno heterogenog društva. Kao što dalje ukazuje Zigmund Bauman u našem je (novom) društvu „nastala nužnost biranja kulturnih obrazaca“ (Bauman, 1967: 33).

U ovim procesima prelaza i strukturisanja u novim društveno-kulturnim okvirima (kada se govori o proizvodnji i potrošnji gazdinstva) moguće je govoriti o dvije orijentacije:

³ <http://www.sciencedirect.com/science/journal/07430167>

- 1) Zadržavanje proizvodne orijentacije i dinamiziranje proizvodnje, te sa tim u vezi i adekvatne promjene u potrošnji i njeno dinamiziranje.
- 2) Zadržavanje proizvodne orijentacije ali bez dinamiziranja ili nedovoljnog dinamiziranja proizvodnje s obzirom na nove ekonomske uslove (što u izvjesnom smislu znači napuštanje proizvodne orijentacije u individualnoj proizvodnji), te tome adekvatna potrošnja ili rast potrošnje preko okvira same individualne proizvodnje, što znači ostvarivanje dijela prihoda izvan poljoprivredne proizvodnje.

Kako dobro uočava Alija Hodžić i jedna i druga orijentacija nužno imaju za pretpostavku značajno smanjenje poljoprivrednog stanovništva (Hodžić, 1976: 62). Međutim, integracija seljačkog domaćinstva u globalno društvo odvija se isključivo u okvirima ove druge orijentacije, gdje sama ekonomska uslovljenost privređivanja u individualnoj proizvodnji nije mogla jedino uticati na preovladavanje ove orijentacije. Opštedruštvena usmjerenost bila je značajan podsticaj ovoj orijentaciji. Već uočene razlike u nivou opremljenosti između poljoprivrednih i mješovitih domaćinstava jednim dijelom mogu poslužiti kao argument druge orijentacije. Istraživanjem ćemo utvrditi da li su razlike u potrošnji mješovitih i poljoprivrednih domaćinstva uslovljene razlikama u proizvodnoj orijentaciji i da li u promjeni strukture potrošnje u jednom i drugom tipu seoskih domaćinstva postoje elementi, znaci i tendencije potrošačkog tipa ponašanja.

Selo, (ne)poželjno mjesto za život?

Sumirajući navedene elemente možemo konstatovati da se i životno iskustvo mladih ljudi u Crnoj Gori danas oblikuje pod uticajem brojnih sadržaja (pozitivnih i negativnih) koji do njih dopiru iz neposredne okoline, porodice i lokalne zajednice, do uticaja iz šire društvene zajednice pa i globalnog društva. Pod tim uticajima stvara se i njihova pretpostavka o ruralnoj i urbanoj sredini kao (ne)poželjnom okviru i mjestu za realizaciju vlastitih sklonosti i interesa koje kao pojedinci intimno priželjkuju. Državna politika i programi prema ruralnom području Crne Gore do sada nijesu obezbjeđivali selu elementarnu stabilnost ni društvenog a ni materijalnog okruženja tj. djelovanja. Posljedice ovakvog odnosa prema selu su ne samo fizičke, već mnogo više metafizičke i zato ih je nemoguće objasniti samo uzrokom niti „uzročenom prošlošću“. Ono što nam se dešavalo u prošlosti, skupo plaćamo u sadašnjosti, a još teže ćemo taj dug vraćati u budućnosti. Prevencije radi čujemo već decenijama potrošenu floskulu o „revitalizaciji sela i poljoprivrede“ koja nikako da dâ rezultate. Ako pak taj savremeni pojam današnjice „revitalizacija“ shvatamo ozbiljno, sa naučnog stanovništva, kao sveukupnost oživljavanja, prostornih, biovitalnih, kulturnih i ostalih funkcija određenog prostora – u našem slučaju ruralnog prostora, temeljna je uloga ljudskog činioca, odnosno prije svega mladih u tom procesu. Mlada populacija se ističe kao glavni razvojni pokretač jer su im ekonomskim i političkim promjenama otvorene nove i drugačije perspektive, ali su, ujedno

izloženi i novim i većim rizicima. Međutim, decenijski egzodus mladih ljudi sa sela i neprekidno širenje gradova pored nekih izolovanih i rijetkih pozitivnih i progresivnih posljedica, izazvao je više nepoželjnih rezultata koji čine niz disharmoničnih odnosa ne samo na porodičnom gazdinstvu već u cijelom društvu. Stipe Šuvar ističe više uzroka i posljedica odseljenja mladih iz sela, mi ih ovdje sistematizujemo i ističemo evidentne implikacije njihovog egzodusa po porodično gazdinstvo, lokalnu sredinu i globalno društvo (Šuvar, 1988: 124–128).

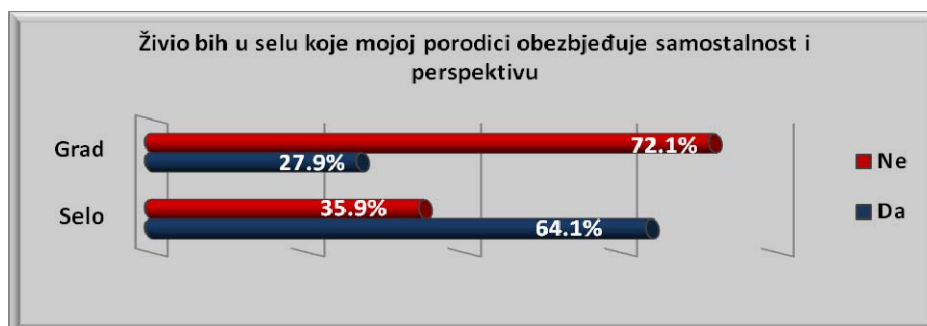
1. Posljedice po gazdinstvo:
 - Nedostatak radne snage na gazdinstvu
 - Senilizacija gazdinstva
 - Zapuštanje poljoprivrednih potencijala gazdinstva – socijalni ugar
 - Zapuštanje stočarske proizvodnje.
2. Posljedice po lokalnu zajednicu:
 - Depopulaciju cjelokupnog ruralnog područja
 - Deagrarijacija sela
 - Senilizacija i feminizacija seoske populacije u cjelini
 - Narušavanje polne strukture sela.
3. Posljedice po globalno društvo:
 - Nastajanje regionalnih neravnomyjnosti
 - Potenciranje ruralno-urbanih razlika
 - Teškoće prilagođavanja kako mladih na novu gradsku sredinu tako i same urbanog područja na pridošlice sa sela.

Mladi seljaci, kao najdinamičnija sociodemografska i kulturološka kategorija su zato i metodološki najpodobniji za proučavanje moguće revitalizacije porodičnog gazdinstva i ruralnog područja u cjelini. Oni bi trebalo da budu istinski nosioci modernizacije na njemu, što bi dovelo do stvaranja novog tipa sela u Crnoj Gori. Međutim, pretpostavlja se da je danas izražen problem što oni više, niti žele da žive na selu, niti da se bave poljoprivredom. Sa eksplicitnog (teorijskog) staništa utvrđivanje uzroka ove pojave neće biti naročito težak zadatak, ali sa praktično razvojnog, to je jedan od najtežih realnih problema sa kojima se suočava i porodično poljoprivredno gazdinstvo i naša ruralna sredina u cjelini. Od osjećaja društvene isključenosti, preko lošijeg materijalnog položaja, nerazvijenih ruralnih institucija, do ključnog problema ove pojave, neuravnoteženosti polova, mladi danas nipošto ne vezuju svoju budućnost za život na ovom području.

Ovu teorijsku pretpostavku smo pokušali dokazati i empirijskim rezultatima našeg istraživanja. U početku smo koristili nalaze jednog po opsegu manjeg istraživanja, koje je urađeno metodom slučajnog uzorka u selu Goransko na području opštine Plužine. Empirijski rezultat ovog projekta i naša postavljena hipoteza su međutim bili u potpunom raskoraku, 61,4% mladih ispitanika nastanjenih u navedenom selu su izjavili da su sasvim zadovoljni svojim stilom, kao i kvalitetom života u selu, te da se u više od 2/3 slučajeva u potpunosti slažu sa tvrdnjom u kojoj se navodi da mladi ljudi, u selu, mogu graditi svoju budućnost i perspektivu (Vukotić, 2011: 38). Nalaz ovoga istraživanja preispitan je, a kasnije i potvrđen i našim ispitivanjem, koje je brojalo znatno veći broj

ispitanika (615) na teritoriji cijele Republike u mnogo većem broju ruralnih naselja. Omladina koju smo obuhvatili uzorkom a koja živi na seoskom području Crne Gore, u 64,1% slučajeva bi ostala u mjestu sadašnjeg boravka ako bi to značilo i samostalnost i perspektivu za njihovu porodicu (Grafikon br. 1). Ranije navedeni problemi sa kojima se suočava crnogorsko selo, manifestovali su se kroz stav, 35,9% naših ispitanika koji ne vide svoju budućnost u ruralnom području, bez obzira na samostalnost i perspektivu porodice. Rezultat koji nije toliko razočaravajući (uzimajući u obzir sve navedeno od ekonomske do demografske nestabilnosti sela), koliko je to podatak koji govori o stavovima gradske omladine prema životu u ruralnom području.

Grafikon br. 1



Ako prihvatimo vjerovatnim da objašnjenje ovog respektabilnog osjećanja zadovoljstva kod velikog broja naših ispitanika (pa i u selu Goransko koje broji blizu 350 stanovnika), pripisujemo faktoru „subjektivne (psihološke) privrženosti selu“ kojega su konstatovala i čak još neka ranija istraživanja (Dilić, 1976: 51⁴). Njegova je pozadina danas, ipak nešto drugačija. Nekada je „psihološka privrženost“ selu kod mladih više bila odraz „specifične“ socijalizacije i odrastanja u zajednici patrijarhalnog poretka koja se manifestovala u specifičnom stavu prema zemlji kao dominantnoj vrijednosti (kako upućuje rezultat iz sedamdesetih godina prošlog vijeka). Danas se pak ova intimna i psihološka vezanost i identifikacija sa zemljom ne može naći među mladom generacijom. Vjerovatnije je ipak da je njihovo zadovoljstvo i privrženost selu više odraz izraženog familizma u porodici, geografske lociranosti u određenom ambijentu (ekološko okruženje), ali i odraz društvene i ekonomske krize koji danas grad čini sve manje privlačnim.

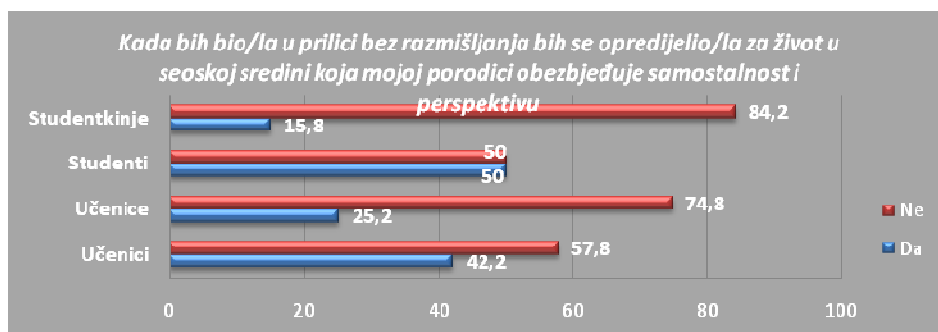
Brojni su i drugi činioci koji su u pozadini namjera mladih da ostanu ili napuste svoje mjesto boravka. Prisustvo ili odsustvo korelacijskih veza je dosta jednostavno utvrditi statističkim metodama, ali je osnovna teškoća u ovoj sociološkoj analizi bila objasniti na koji način i zašto ta povezanost funkcioniše,

⁴ Već spomenuto istraživanje prije tridesetak godina konstatovalo je da je „omladina u velikoj mjeri subjektivno privržena selu“ i da je ta psihološka povezanost jedna od osnovnih odrednica njenog stava prema vlastitom miljeu.

pogotovo kad se ispituju stavovi i mišljenja o životu na selu ili van njega. Iz naše analize⁵, izdvojili smo bitan momenat koji determiniše prostornu (ne)stabilnost mladih i bitno utiče i na ukupna demografsko-populaciona kretanja društva. Zato smo istraživanjem i nastojali utvrditi kako mladi studenti i učenici gledaju na život u ruralnom i urbanom prostoru Crne Gore, ako to mjesto stanovanja znači sigurnost i stabilnost za njihovu porodicu.

Međutim, iako stručnjaci iz raznih oblasti shvataju vrijednost potencijala koja leži i u prirodnom okruženju, i u nasljeđenim ruralnim strukturama integralno vezanim za okruženje, ipak kao što se vidi iz priloženog rezultata u Grafikonu br. 2 to ne znači da i većina omladine u društvu shvata da je crnogorsko selo potencijal. Pa i po cijenu samostalnosti i buduće (bolje) perspektive porodice, ukupno 64,2% ispitane omladine (učenika i studenata) ne bi prihvatilo da živi na selu. To je problem koji ne treba zanemariti jer se, u suprotnom, može dogoditi da u stvarnosti ne postoji dovoljno kritična masa da se određene promjene u našem ruralnom području i dogode.

Grafikon br. 2



Mlade žene, na osnovu nekih ranijih istraživanja, koja su pokazala da su sklone više od muškaraca da iskazuju empatiju, više brinu o javnom (društvenom) dobru, senzibilnije su prema drugim ljudima i spremne su da paticipiraju u volonterskim i humanitarnim aktivnostima; u isto vrijeme svjesne objektivnih nedostataka života u crnogorskom selu i isključenosti koju sa sobom život u njemu nosi, imaju i mnogo manje želje nego mladići, da se pod određenim uslovima vrate u „novo“ crnogorsko selo i u njemu grade svoju budućnost. Jer kao što se u našim nalazima jasno vidi 74,8% ispitanih učenica i čak 84,2% studentkinja ne podržava život u ruralnom području i ako bi to obezbijedilo egzistenciju njihove porodice. Želja za kvalitetnim životom i boljom socijalnom promocijom, koju selo svakako ne nudi, uslovalo je da većina njih svoju budućnost u njemu ne vidi. Nejednaka raspoređenost polova u selima Crne Gore je danas jedan od velikih problema sa kojim se susreće stanovništvo ruralnog

⁵ Za potrebe ove analize njihove odgovore saželi smo u dvije kategorije: „opredeljenja života na selu“ kao i „opredeljenja života u gradu“ ako bi to njihovoj porodici obezbijedilo samostalnost i perspektivu“.

područja. Međutim, već sutra će to predstavljati jedan od ključnih problema, sa kojim će se susresti i svi kreatori strategija, planova i programa kada je u pitanju nova agrarna i ruralna politika stvaranje novog tipa sela u Crnoj Gori. Svakako bi i neke buduće detaljnije analize trebalo da pokažu koliko su njihove namjere bile pod uticajem i izraz lokalnih životnih prilika, a koliko ih treba pripisati djelovanju individualnih, grupnih, pa i globalnih društvenih faktora.

Aspiracije mladih i dalje se uglavnom vezuju za život u gradu, odnosno za život izvan seoske sredine, jer selo u očima mladih ljudi iz grada danas ne predstavlja psihosocijalni oslonac i element njihovog identiteta, što ima izrazito nepovoljne ne samo psihosocijalne već i društvene posljedice. Na isto ponuđeno pitanje sa izmijenjenim modalitetom koji je umjesto seoske upućivao učenike i studente na gradsku sredinu u Grafikonu br. 3 smo dobili rezultat gdje se za potvrđan odgovor na ovu tvrdnju opredijelilo očekivanih 91,7% naših ispitanika. Ono što je statistički značajno jeste ukazati na podatak da se za gradsku sredinu ponovo više opredjeljuju pripadnice nježnijeg pola, nego što je to slučaj sa muškarcima, koji u više od 13% slučajeva ne bi odabrali gradsku sredinu za stalno mjesto svoga boravka i ako bi im ona omogućila sigurnost porodice.

Grafikon br. 3



Zaključak

Na osnovu rezultata istraživanja o mogućem i poželjnom procesu revitalizacije koji bi se zasnivao na mladim ljudima u Crnoj Gori, smatramo da je najvredniji nalaz ovoga rada ohrabrujući podatak da mladi u Crnoj Gori, pokazuju znatno veće afinitete nego ranije, ka ostanku u ruralnom području koje bi obezbijedilo njihovoj porodici sigurnu egzistenciju. Budućnost je neizvesna, te ju je teško i predvidati, pa je teško dati i odgovor na pitanje: Da li je relativno zapažena stabilnost i potencijal mladih na ovom primjeru, tek trenutno stanje ili korak ka novoj vitalnosti crnogorskog sela? Jer potreba Novog tipa sela, novog seoskog života i u tom smislu savremenijeg razvoja ruralnog područja, je prije svega, potreba savremenog i progresivnog razvitka Crne Gore, a ne samo potreba sela.

Konkretizacija jedne od naših osnovanih pretpostavki jeste, da u svim strukturama stanovništva Crne Gore, pa i kod mlade populacije, a sa stanovišta sadašnjosti i pogotovo sa stanovišta budućnosti, postoji otvoren ili latentan interes za vraćanje „života selu“. Međutim treba odmah ispitati tu strukturu interesa, stavova i opredeljenja sadašnje generacije i identifikovati ih u ekonomiji, ekologiji, socijalnom razvoju, a zatim je ne gubeći vrijeme, tipizirati i ugraditi u „novi, savremeniji tip sela“ u korelaciji, sa strateškom orijentacijom društva da stvara mogućnosti, da ono profunkcioniše. Jer vremena za čekanje više nema, selo je kako upozorava prof. Vukićević u „zmajevim kočijama u kojima niko ne kontroliše smjer niti brzinu kretanja“, stoga se mora reagovati pravovremeno, ili ćemo ih ubrzo izgubiti iz vida, zauvijek.

L i t e r a t u r a

- Mandra, Anri (1978), „Budućnost seoskih društava u industrijskom društvu“, *Sociologija sela*, br. 61–62.
- Bobić, Mirjana (1999), „Savremena seoska porodica i domaćinstvo u Jugoslaviji“, *Stanovništvo*, vol. 37, br. 1–4, , Beograd: Institut društvenih nauka.
- Dilić, Ruža (1976), „Istraživanje strukture stanovništva metropolskog područja Zagreba“, *Sociologija sela*, br. 1–2, Centar za sociologiju sela, grada i prostora instituta za društvena sveučilišta u Zagrebu.
- Milić, Anđelka (1981), *Domaćinstvo, porodica i brak u Jugoslaviji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanje.
- Vukićević, Slobodan (2003), *Crna Gora na prelazu milenijuma*, Cetinje: Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“.
- Vukićević, Slobodan (2010), „Kompetitivnost i tehnologija vlasti sa stanovišta položaja pojedinca i porodice u crnogorskom društvu“, u: *Populacioni problemi*, CANU, 73–76.
- Vujović, Sreten (2004), „Crnogorsko selo u tranziciji“, u: *Selo u Crnoj Gori*, knjiga 66, Podgorica: CANU.
- Vukadinović, Srđan (2004), „Kvalitet života crnogorskog sela na razmeđu milenijuma“, u: *Selo u Crnoj Gori*, knjiga 66, Podgorica: CANU.
- Vukotić, Sonja, *Kvalitet seoskog života između tradicije i modernosti*, diplomski rad na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, na Studijskom programu za sociologiju.